

netiségének késő pozitívista kiindulású felfogásától. Vagyis az irodalmi jelenséget nem valamely önmagában vett, eredendő, „objektív” evolúciós folyamat láncszemeként közeli meg, ahol e linearitás „tárgyilagos” feltárása lenne a kutató feladata, hanem tudomásul veszi a megértés temporalitását szöveg és olvasat kapcsolatában. A művekre vonatkozó kérdező-válaszolós attitűdjé nem a jelentől elszakított múltérzékelés illúziójában, hanem a hagyomány jelenbe vezető szálainak, az értelmezés mostjával szervesen összefüggő történetiségének tapasztalatában bontakozik. Jól látván, hogy a múltnak és a jelennek e „hermeneutikai körében” válnak az irodalmi tradíció elemei olyan „eseményné”, melyben a történetiség eleven folyamata létesül és tudatosul, hogy megtárgyalásukkor valóban szóhoz jussanak – az időiségbe kerüljenek – az irodalmi múlt egykori jelenének szövegei, az alkotásoknak a mához ívelő szövegei. Örvedetesnek tartjuk e belátás egyre terjedő elfogadását – s itt mindenképpen ki kell emelnünk a tudományos műhely vezetőjének, Fried Istvánnak az érdemeit abban, hogy nemcsak utat nyit a modern kezdeményezéseknek, szem előtt tartva a korszerűség megkerülhetetlen követelményeit, hanem saját munkáival nyújt példát azok számára, akik elindulnak ezen az úton. S hogy tehetséges munkatársai ennek az útnak a különböző állomásait járják, annak színvonalas tanújelét adja a *Tegnap előtt* című kötet is.

(JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Szeged, 1994)

EISEMANN GYÖRGY

Világirodalmi Lexikon

A 19., kiegészítő kötet megjelenésével befejeződött a háború utáni magyar könyvkiadás legnagyobb méretű vállalkozása, a *Világirodalmi Lexikon* (a továbbiakban VII.; főszerkesztő: 1–11. kötet: Király István; 12–19. kötet: Szerdahelyi István). Mind terjedelmével (14 971 oldal), mind címszavainak számával (kb. 70 ezer), mind a felolelt anyag sokrétűségével felülmúlja a világ valamennyi, hasonló jellegű kiadványát. A legnagyobb és leghasználhatóbb, hasonló felépítésű külföldi kiadvány, az orosz *Kratkaja Lityeraturnaja Enciklopedyija* (a továbbiakban KLE; 1962–1975) terjedelme mintegy 4 150 oldal, 8 kötetben, és a legterjedelmesebb, de teljesen eltérő szerkezetű külföldi irodalmi lexikon, a német *Kindlers Literaturlexikon* (a továbbiakban KL; 1965–1972) is csak körülbelül 10 200 oldal terjedelmű. (E két kiadvánnyal való összehasonlításra alább visszatérünk.) Magyar nyelven a Dézsi-féle háromkötetes *Világirodalmi Lexikon* (1930–1933) volt eddig a legnagyobb szabású kiadvány ebben a műfajban.

A lexikon szerkesztését gondos előmunkálatok előzték meg. A címszavak egységes felépítése és lehetőség szerinti arányos terjedelme érdekében minden közreműködő megkapta a részletes szerkesztési szabályzatot, a belső szerkesztők pedig húsz külföldi lexikon anyagát, valamint az Országos Széchényi Könyvtár magyar könyv- és folyóirat-állományát dolgozták fel a magyar fordítások számbavétele érdekében. A szerzői címszavak felépítése a következő: 1. Szerző neve a magyar kiejtéssel és a névváltozatokkal (álnév, családi név), nem latin betűs nyelvek esetében az átírási változatokkal is; például Avicenna; *Ibn Színá*; Abu 'Ali Husain ibn 'Abd Allah *Ibn Sina*. 2. Életrajzi adatok, majd a szerző irodalmi pályaképe, a legfontosabb művek említésével és néhány szavas jellem-

zésével, minimálisra fogva vagy mellőzve a tartalmi ismertetést. 3. Egyéb fontosabb műveinek felsorolása, magyar címfordítással, meglévő magyar fordítás esetén annak bibliográfiai adataival. 4. Magyarra fordított műveinek teljesség-igényű jegyzéke. 5. A rávonatkozó legfontosabb szakirodalom. Ezen belül a magyar fordítások jegyzéke oly kimerítő, hogy a folyóiratokban elszórtan megjelent verseket is felveszi. Ez, valamint olykor a művek címjegyzéke is talán némileg túlméretezett; például az indiai *Narayantól* 18 cím, a horvát *Nušićtól* 26 (a szövegben említettekén kívül), sőt Pablo *Neruda* Lenin-díjas chilei békeharcos szöveg közben 33 címmel, a műjegyzékben további 20 művével szerepel.

Az egyes címszavak terjedelme érthetően erősen eltér: néhány sortól 25 oldalig terjed. Ezt a szerzők fontossága indokolja, de észrevehető egyes cikkírók hajlama is a bőbeszédűségre. Átlagosan 1/3–1/2 hasáb jut egy szerzőre. A munka előrehaladtával nőtt a címszavak hosszúsága (főként az említett második szempont következtében). Például az 1. kötetben *Balzac* négy és fél oldalt, a 3. kötetben *Gogol* 4, *Goethe* 5 oldalt kapott, míg a 13. kötetben *Shakespeare* 25, a 15.-ben *Tolsztoj* 17 oldalt.

Írókon és költőkön kívül irodalomtudósokat, filozófusokat, sőt nyelvészeket is nagy számban felvesz a lexikon.

Szerző nélküli művek cím alatt szerepelnek (például *Kalevala*, *Nibelung-ének*). Ezek között aránytalanul magas a sumer és akkád címszavak száma (és terjedelme), mivel itt szerzők nevét gyakorlatilag nem ismerjük. Szinte minden egyes himnuszt, mítoszt önálló címszóként felvesz és gondosan ismertet a cikkíró (Komoróczy Géza), például *Nabú-himnuszok*, *Nanna-himnuszok*. Ezek az elemzések kétséggel értékesek, de ez az eljárás aránytalanságot eredményez, mert más irodalmak esetében hasonló művek nem szerepelnek önálló címszóként; például a szanszkrit irodalomból nem kerültek be a lexikonba az *Agni-himnuszok*, *Indra-himnuszok* stb. Ugyanez vonatkozik az ószövetségi példázatokra és történetekre (például *Nábót szőlője*, *Absalom lázadása*), míg az újszövetségi példázatok vagy a nagyszámú görög-latin rege (például *Philemon és Baucis*, *Danaidák*) felvételétől joggal tartózkodott a VIL.

A felölelt anyag széleskörűsége tekintetében egyedülálló gazdagságot ért el a lexikon az Európán (és Észak-Amerikán) kívüli népek irodalmának bevonásával. Azon túlmenően, hogy a nagy múltú keleti irodalmakat (arab, japán, kínai, perzsa, szanszkrit) gazdagon szerepelteti, az Európában alig ismert ázsiai népek szerzőit is tárgyalja (például asszámí, malajálám, orijá, telugu), még hozzá szokatlan bőséggel és szakértelemmel (például a burmait és vietnamit Bögös László). Sőt írásbeliséggel nem rendelkező (főleg afrikai) népek esetében a nép neve alatt ismerteti népköltészetét, kimerítő szakirodalmi bibliográfiával (Biernaczky Szilárd). Például az N betűs kötetben 13 afrikai nép szerepel: *nago*, *nandi*, *ngala*, *nganaszan* stb. Ezek egyike sem található meg a KLE-ben sem. Nem számítva ezeket az írásbeliség nélküli népeket, közel 300 nép, illetve nyelv írói szerepelnek a lexikonban. A legnagyobbak (angol, német, francia, orosz) egyenként mintegy 1700 szerzővel vannak képviselve, de tiszteletre méltó hely jut a Magyarországgal szomszédos, s egyéb közép-, illetve kelet-európai népeknek is (román, lengyel, cseh, ukrán stb.): 300–800 szerzői címszó. Szintén 200–300 szerzővel vannak képviselve a klasszikus keleti irodalmak (arab, japán, kínai, perzsa; jóval szegényesebb a szanszkrit anyag). Természetesen a *balinéz*, *bambara*, *batak*, *balu* stb. néptől csak egy-egy szerzővel találkozunk, de e népek mindegyikéről van összefoglaló cikk. Némileg mostoha elbánásban részesültek a finnugor népek (bár tény, hogy ezek közül csak a finn és az észtr rendelkezik régebbi írásbeliséggel): a *finn irodalom* címszó mindössze 4 hasábot, a többi nyolc finnugor

nép összefoglaló címszava egyenként 1–3 hasábot, az összes finnugor nép együttesen 19 hasábot kapott, annyit, mint például az urdú egymagában, sőt például az izlandi irodalom címszó 27 hasáb.

Szerzőkön és névtelen műveken kívül irodalmi vagy politikai szempontból jelentős folyóiratokat (például a francia *Nouvelle Revue Française*, az orosz *Szovremennyik*), számos irodalmi irányzatot (például a brazil *nativismo*, a hindí *pragativád*), és néhány irodalmi társaságot (például az olasz *Accademia dell' Arcadia*) is felvesz címszóként.

Hasznos újítása a lexikonnak, hogy az egyes nemzetek irodalmának történetét összefoglaló címszó mellett (például *német irodalom*, *indiai irodalmak*) jelentősebb irodalmak esetében az illető irodalomban szereplő műfajokat és versformákat szintén történeti fejlődésükben ismertető címszó áll (például *német irodalmi formák*, *indiai irodalmi formák*). Ebből nem csupán az illető irodalom műfaji alakulásának jellegzetességeiről nyer átfogó képet az olvasó (például középfelnémet lovagi epika és szerelmi líra, szanszkrit „vezérfonal” szakirodalom), hanem a VII. gondosan felépített utalozási rendszere segítségével megtalálja például az összes előforduló versforma önállóan felvett címszavát (például →*nibelungi verssor*, →*sárdulavikriditá*). A különböző európai és keleti nyelvek versformáinak ismertetésében – amit hasonló bőségben egyetlen külföldi kézikönyvben sem találunk – oly gazdag a lexikon, hogy egy egyetemes verstan követelményének is eleget tesz. A versképletek megadásán kívül az európai – elsősorban görög-latin – verselés elméleti kérdéseit és az eltérő nézeteket is részletesen, sőt olykor túlzottan részletesen tárgyalja. Hasonlóképpen mind az európai (például francia *chanson*, *chanson de geste*, *chanson de toile*), mind az Európán kívüli (például arab *ghazal*, perzsa *masznaví*, szanszkrit *kávja*) irodalmi műfajokat is a teljesség igényével felöleli.

Az egyes nemzetek szerzői, névtelen alkotásai, műfajai és versformái mellett tekintélyes számú (jóval ezren felüli), nemzetekhez nem köthető, általános jellegű, ún. fogalmi címszó is gazdagítja – illetve részben terheli – a lexikont. Ezek nagyobb része több nép irodalmában jelentkező irányzatra (például *romantika*, *naturalizmus*), műfajokra (például *himnuszköltészet*), irodalmi szakkifejezésekre (például *alliteráció*, *antitézis*, *hasonlat*, *metafora*) vonatkozik, az egyes ismertebb irodalmakból vett példákkal megvilágítva a fogalmat, és jó irodalomelméleti tájékoztatást nyújt. Emellett azonban nagyszámú olyan esztétikai, filozófiai, lélektani, nyelvészeti, vagy egyéb, a cikkíró egyéni elgondolásait tartalmazó, általános jellegű, konkrétumokat nélkülöző címszóval is találkozunk, amelyeknek nem világirodalmi lexikonban van a helyük. Kettős szempontból kérdőjelezhető meg létjogosultságuk: egyrészt tematikailag nem világirodalmi vonatkozásúak, másrészt lexikonokban nem szubjektív elmefuttatásokra, hanem konkrét adatokra van szükség. Pusztán a tematikánál maradvá: érthetetlen, miért szerepel például *vocativus* eset (de nominativus, alanyeset stb. címszó nincs), miért szerepel az összes beszédrész (*ige*, *főnév*, *névelő* stb.), míg a mondatrészek (alany, állítmány stb.) nem szerepelnek. A *nyelv*, *nyelvbővítés*, *nyelvi tabu*, *nyelvélektan*, *nyelvtipológia*, *nyelvtani szinonímia* stb. sem világirodalmi kategória. Sőt például a *nyelvjárás* címszó alatt sem a különböző nemzetek nyelvjárási irodalmának ismertetésével találkozunk – ami indokolt volna –, hanem a nyelvjárás fogalmának nyelvészeti meghatározásával.

E fogalmi cikkek terjedelme általában igen nagy, erősen felülmúlja a konkrét irodalmi címszavakét, és többnyire fordított arányban áll fontosságával: minél elvontabb véleményt fejt ki szerzőjük, annál hosszabb az esszé. A csúcsteljesítményt a nehezen indokolható *költői nyelv* címszó nyújtja a maga 58 hasábnyi terjedelmével (vö. Szerdahelyi István

Irodalomelméleti enciklopédiájának ismertetésével), miközben például az összehasonlíthatatlanul fontosabb *kínai irodalom* összefoglaló címszó 22 hasábot érdemelt ki. Hasonlóképpen megkérdőjelezhető, hogy például a *szépség* címszó 12 hasábjába, a *szemantikai eltolódás*, *szemantikai gesztus*, *szemantikai hőmérséklet*, *szemantikai izotópia* címszó felvétele indokolt volt-e.

Más irodalmi lexikonokhoz képest gazdagodást jelent a fogalmi címszavak területén a néprajzi anyag bevonása (Voigt Vilmos). Megjegyzendő, hogy az idevágó címszavak is elsősorban elvi jellegű fejtegetések, nem mindig térnek ki az egyes népek tényleges folkóranyagára. (Ebben különböznek például a kitűnő, mindig konkrét *Magyar Néprajzi Lexikontól*.) Például a VIL *névnap* címszava csupán a névnap fogalmának meghatározását tartalmazza (ami meglehetősen közismert), míg az MNL *névnap* címszava a konkrét szövegeket ismerteti. Hasonló a helyzet például a *néprajzi irányzatok*, *néprajzi irodalomszemlélet*, *etnológiai irodalomszemlélet* elvi címszóval a VIL-ben.

A fogalmi címszavakat gyakran két vagy több szerző írta, egyrészt akkor, ha a címszó több nemzet irodalmát ismerteti (például a *túlvilág-irodalom* igen jól megírt mezopotámiai, egyiptomi, hellenisztikus, keresztény középkori, indiai, iráni, kínai, iszlám, afrikai és primitív népi fejezetekre oszlik, megannyi szerzőtől). Ezek az irodalmi tényeket adják elő, és rendkívül tanulságosak. Másrészt azonban egyes irodalomelméleti (esztétikai), filozófiai stb. kategóriákról több szerző is előadja egyéni mondanivalóját (például a *jel* címszóról négyen írtak, noha ismét vitatható, hogy e filozófiai fogalomnak egyáltalán helye van-e világirodalmi lexikonban).

Mindezek a kérdőjelek azonban nem a VIL hiányosságaira, hanem túlzott bőségére mutatnak, és nem érintik a törzsanyagot, a szerzői stb. címszavakat.

A fogalmi – elsősorban a műfaji és verstani – címszavak hasznos sajátossága, hogy ezek külön szakaszban a magyar irodalom anyagát is tárgyalják, noha egyébként a magyar irodalom nem szerepel a lexikonban. Ez nem eredményez átfedést a *Magyar Irodalmi Lexikonnal*, mert ez utóbbi nem vesz fel fogalmi címszavakat, nem kívánván irodalomelméleti lexikon szerepét betölteni (mint részben a VIL). Eme összirodalmi jelenségek esetében vitathatatlanul tanulságos a magyar párhuzam. Például a *hexameter*, *napilap*, *napló* megjelenése és alakulása a magyar irodalomban irodalmunknak a külföldi áramlatokhoz való kapcsolódása szempontjából igen figyelemreméltó.

A szerzőket és névtelen műveket ismertető címszavak megszövegezése tárgyilagos, a legfontosabb adatokat jól áttekinthetően tartalmazza, és mentes a politikai vagy egyéb irányzatosságtól, vagy a cikkíró egyéni értékítéletétől. Esetleges politikai szempont olykor a felvett szerzők kiválasztásában, vagy a nekik szentelt terjedelemben érvényesült; például feltehetőleg közismert békepapi minősége miatt szerepel az NDK-beli *Niemöller*, baloldali vezető szerepe miatt az angolai *Neto* (életműve néhány vers, de a VIL két hasábjában tárgyalja politikai tevékenységét), és észrevehetően bőkezű a válogatás és ismertetés az orosz reformkommunista írókból, főleg a lexikon későbbi köteteiben (Gereben Ágnes). Csupán egyes „fogalmi” cikkekben találkozunk olykor ilyen félmondatokkal: „az osztálytársadalmak kizsákmányolt osztályainak társadalmi tudata”.

A VIL használhatóságát fokozza az utolsó kötetben található, 388 oldal terjedelmű két mutató. Egyik a címszóváltozatok mutatója: névváltozatok, például *Aeneas Sylvius* → *Piccolomini*; átírásváltozatok, például *Aesopus* → *Aiszóposz*; címváltozatok, például *Acta Apostolorum* → *Apostolok cselekedetei*; fogalmi változatok, például *absztrakt forma* → *forma*. E mutatók (189 oldal) túlnyomó többsége azonban fölösleges, mert nagy részük a főszövegben

is ugyanúgy szerepel, továbbá egymás mellett álló címszóváltozatoknál (például *abhang* → *abhang*) nincs szükség utalóra. Annál hasznosabb az egyes nemzetek és országok szerzőinek összefoglaló mutatója (199 oldal), a nemzetek betűrendjében: *abház, adige, afrikans, akkád, albán, ... német, ... osztrák, ... svájci német* stb. Itt viszont sajnálatos (esetleges pótkötetben pótolandó) hiányosság, hogy szerző nélküli műveket nem vesz fel a mutató, így például a német irodalomból a *Nibelung-ének*, a finnből a *Kalevala*, a szanszkritból a *Mahábhárata* hiányzik a mutatóból. Ennek következtében például a sumer irodalomból csak 3, az akkádból csak 5 nevet találunk a mutatóban, míg a főszövegben néhány száz anonim mű szerepel e két irodalomból (lásd fent).

A címszavak kategóriák szerinti megoszlása, valamint az említett két legterjedelmesebb külföldi lexikkal való összevetés kedvéért álljon itt szűrőpróbaként a Na- betűvel kezdődő címszóanyag elemzése.

A VIL-ben 318, a KLE-ben 147 Na- kezdetű címszó, a KL-ben (más csoportosításban) 60 Na- kezdetű szerző több-kevesebb műve található. A VIL címszavai közül szerző 211, névtelen művek címe 27, folyóiratok és irodalmi irányzatok 18, népek összefoglaló címszava 9, műfajok és egyéb irodalomelméleti fogalmak 53. A KLE-ben: szerző 113, névtelen mű 1, nép 1, folyóirat és irányzat 17, műfaj, irodalomelmélet 15. A KLE 113 szerzője közül nem szerepel a VIL-ben 32, de megjegyzendő, hogy a 113 szerző közül 51 a Szovjetunió népeiből (főleg oroszokból) kerül ki, és csak 62 egyéb irodalmakból. Így a VIL-ből hiányzó 32 közül 27 szovjetunióbeli, és csak 5 egyéb; ez utóbbiak politikai szempontból felvett hindí, gudzsarátí, koreai és malajálam újságírók, és az előbbieket sem tartoznak a maguk hazájában a jelentősebb szerzők közé.

A KL (és előde, az olasz Bompiani) teljesen más szerkezetű: nem szerzőket ismertet, hanem művek tartalmi kivonatát adja (mint például a *66 híres magyar regény*, amely azonban a szerzőkről is tájékoztat), és minden művet az eredeti cím alatt hoz (például a finn Kivi *Hét testvér* című regényét *Seitsemän veljestä* alatt), nem a szerzők, hanem a címek betűrendjében. Ennek következtében például Goethével 64 különböző helyen találkozunk, de kizárólag prózai műveivel és drámáival, s nem derül ki, hogy Goethe költő „is” volt. Adytól véletlenszerűleg *Szeretném, ha szeretnének* című verseskötete szerepel az S betűs kötetben, ahol is mindössze lélektani elemzés olvasható a versekről (Adyról semmit sem tudunk meg). Az utolsó kötet szerzői névmutatója nélkül a KL hasznavehetetlen. – A KL-ben Na- betűs szerzők közül csupán egy jelentéktelen német teológus (*J. Nas*), egy német természetfilozófus (*P. Natorp*) és egy perzsa útleírás szerzője (*Naser o'd Din Shah*) nem szerepel a VIL-ben. Mindezek mutatják a VIL egyedülálló anyaggazdagságát és címszavainak gondos kiválogatását, nem beszélve azok többségének (a konkrét címszavaknak) világos, tömör, tartalmas megfogalmazásáról és bibliográfiájáról.

Szerdahelyi István az utószóban ismerteti a lexikon megszületésének és kiadási munkájának nem minden zökkenő nélküli történetét, amelyben – az Akadémiai Kiadó megértő hozzáállása mellett – az anyagot páratlan gondossággal és tudással ellenőrző Király Istváné volt a döntő érdem (saját, szerényen elhallgatott szervezői, szerkesztői, cikkírói és cikk-ellenőrzői tevékenysége mellett). (Akadémiai Kiadó, Bp., 1970–1996)

VEKERDI JÓZSEF